

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Kış/Aralık 2021 Sayı 1

Malazgirt Zaferi'nin 950. Yıldönümü Hatırasına...

MALAZGİRT ZAFERİ VE ANADOLU'DA YENİ TÜRK VATANININ YÜKSELİŞİ

**The Victory of Manzikert and The Rise of The New Turkish
Homeland In Anatolia**

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Kastamonu/TÜRKİYE
cevdetyakupoglu@gmail.com

0000-0002-9637-6314

Geliş Tarihi/Received: 17.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29.08.2021

Atıf/Citation

Yakupoğlu, C. (2021). Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Yeni Türk Vatanının Yükselişi. *Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. (1), 1-35.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Sultan Alp Arslan'ın liderliğindeki Büyük Selçuklu Devleti ordusu ile İmparator IV. Romanos Diogenes komutasındaki Bizans ordusu arasında 26 Ağustos 1071 Cuma günü vuku bulan Malazgirt Muharebesi, tartışmasız bir şekilde Selçukluların zaferiyle neticelenmiştir. An itibarıyla üzerinden 950 yıl geçmiş olan bu zafer, gerek söz konusu her iki devlet ve gerekse de Batı Hıristiyanlık âlemi ile bütün İslâm dünyası açılarından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan belki de en önemlisi, Selçuklu Devleti vasıtasıyla Anadolu coğrafyasının Bizans'tan fethedilmesi ve sözü edilen toprakların yeni bir vatan olarak baştanbaşa Türk iskânına açılmış olmasıdır. Bu çerçevede Malazgirt Zaferi, Büyük Selçuklulara Horasan, İran, Irak ve Azerbaycan'dan sonra geniş, verimli, yaşamaya elverişli ve son derece stratejik bir toprak parçası olarak Anadolu'nun kapılarını ardına kadar açan bir anahtar vazifesi görmüştür. Öyle ki sözü edilen bu zafer sonrasında on beş-yirmi yıl gibi kısa bir müddet zarfında Anadolu'nun en doğusundan en batısına kadar Büyük Selçukluların devamı veya kolları niteliğinde olmak üzere Saltuklular, Mengüçlüler, Dânişmendliler, Türkiye Selçukluları, Çaka Beyliği, İnaloğulları, Çubukoğulları, Dilmaçoğulları ve Artuklular gibi siyasi yapılar meydana çıkmıştır. Bu manada Malazgirt yenilgisinden sonra dönemin savaş hukuku gereği Romanos Diogenes ile Alp Arslan arasında imza edilmiş olan barış antlaşmasını rafa kaldıran ve savaş tazminatı ödemeyi de reddeden Bizans Devleti, bu hatasının bedelini çok ağır ödemiş ve hemen hemen bütün Anadolu topraklarını kendi elleriyle Selçuklu Türklerine teslim etmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak bu çalışmada öncelikle Malazgirt Muharebesi'ne giden süreç özet olarak verilmiş, devamında savaşın Selçuklu ordusu tarafından kazanılma başarısının arkasında yatan nedenler üzerinde durulmuş, son noktada ise Türklerin Anadolu'da icra ettikleri yeni örgütlenme modeli ile söz konusu coğrafyanın Türkler açısından nasıl vatan yapıldığına dair tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklular, Sultan Alp Arslan, Anadolu, Türk Yerleşimi, Bizans.

Abstract

The Battle of Manzikert, which took place between the army of the Great Seljuk State led by Sultan Alp Arslan and the Byzantine army under the command of Emperor Romanus IV Diogenes on Friday August 26, 1071, indisputably resulted in the victory of the Seljuk armies. Having taken place 950 years ago, this victory has had very important consequences for both of these aforesaid states, as well as for Western Christendom and the entire Islamic world. Perhaps the most important of these is that the Anatolian geography was conquered from Byzantium through the Seljuk State, and the aforementioned lands were opened up to Turkish settlement thoroughly as a new homeland. In this context, the victory of Manzikert served as a key that opened the doors of Anatolia to the Great Seljuks as a large, productive, habitable and highly strategic piece of land after Khorasan, Iran, Iraq and Azerbaijan. In fact, in a short period of fifteen to twenty years after this victory, from the easternmost to the westernmost part of Anatolia, political structures such as Saltuqids, Mengüjekids, Danışmendids, Anatolian Seljuks, Çaka Principality, İnaloğulları Principality,

Çubukoğulları Principality, Dilmaçoğulları Principality and Artuquids emerged as the continuation or branches of the Great Seljuks. In this sense, the Byzantine State, which abandoned the peace treaty signed by Romanus Diogenes and Alp Arslan in accordance with the laws of war after the defeat of Manzikert and refused to pay war compensation, paid the price of this mistake very heavily and handed over almost all Anatolian lands to the Seljuk Turks with its own hands. Based on this information, this study first gives a summary of the process leading up to the Battle of Manzikert. Then, the underlying reasons that led the Seljuk army to victory in the war were emphasized. Finally, the study includes evaluations on the new organizational model that the Turks applied in Anatolia and on how Anatolia was made a homeland by the Turks.

Keywords: Great Seljuks, Sultan Alp Arslan, Anatolia, Turkish Settlement, Byzantium.

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti (1038-1157) hükümdarı Alp Arslan komutasında 26 Ağustos 1071 tarihinde Bizans ordusuna karşı kazanılan Malazgirt Meydan Muharebesi üzerinden günümüz itibarıyla (2021) 950 yıl geçmiştir. Gerek Türk gerek İslâm ve gerekse de Dünya tarihi bakımlarından fevkalade mühim neticeler doğurmuş olan bu savaş sonucunda Büyük Selçuklulara ve Türklük âlemine, Batı hududunda Anadolu gibi stratejik ve yerleşime elverişli bir yurt parçasının kapıları açılmıştır. Anadolu'nun kaderini ve yeni sahibini belirlemiş olan Malazgirt Zaferi, Türkler ile Batı dünyası arasında o zamana kadar görülmedik şekilde yakından ve uzun soluklu bir etkileşimi de başlatmıştır. Ayrıca Bizans Devleti başta olmak üzere bütün Batı'nın da tarihini değiştirecek gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Malazgirt Muharebesi ile ilgili Türkiye'de hacimli, hacimsiz, ilmî ya da popüler çalışmalar yapılmıştır. Malazgirt Zaferi'nin 900. yıldönümüne tekabül eden 1971 tarihine gelindiğinde Türkiye'de konuya ilgi bir anda artmış ve adı geçen yıl ile onu takip eden son elli senede Malazgirt Muharebesi üzerine yeni yayınlar ortaya konulmuştur. Bunlardan ilk akla gelen çalışma Türk Tarih Kurumu (TTK) tarafından 1971 tarihinde basımı yapılmış olan *Malazgirt Armağanı* adlı eserdir. Bu çalışmanın ön iç kapağındaki notta söz konusu eserin *Malazgirt Meydan Savaşı'nın 900. Yıldönümü Dolayısıyla Büyük Komutan Alp Arslan'ın Anısına Armağan* edilmiş olduğu yazılıdır. Bahis konusu bu çalışmada merhum Ali Sevim, Feridun Dirimtekin ve Nejat Kaymaz'ın konuyla ilgili doğrudan

makalelerinin dışında Türkiye Selçuklu dönemi edebiyatı, tababeti, sanat ve mimarisi üzerine de yazılara yer verilmiştir. Malazgirt Savaşı hakkında Türkiye’de yayımı yapılmış olan diğer bir önemli çalışma ise merhum Türk tarihçilerinden Faruk Sümer ve Ali Sevim’in müşterek olarak hazırladıkları *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı* başlıklı eserdir ki, adından da anlaşılacağı üzere bu kitap Malazgirt zerine Ortaçağ İslâm kaynaklarında zikri geçen bilgilerin bir araya getirilmesi ile vücut bulmuştur. Zaferin 950. yildnmnde yani 2021 yılı zarfında ise Türkiye’de konu üzerine yeni çalışmaların sayısında büyük bir artış olacağını da burada belirtmek gerekir. İşte bu noktadan hareketle söz konusu bu yeni yayınlara bir katkı olacağı inancıyla *Malazgirt Zaferi ve Anadolu’da Yeni Türk Vatanının Yükselişi* başlıklı bir çalışma ortaya konulmuştur. Anılan bu çalışmanın ilk bölümünde Selçukluların Malazgirt Muharebesi ncesinde Bizans Devleti ile giriştikleri mücadeleler ile Türklerin Anadolu akın ve gazaları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın devamında muharebenin cereyan şekli gözden geirilmif ve savaşın Selçuklu ordusu tarafından kazanılma başarisına katkı sunan faktörler ele alınmıştır. Son kısımda ise Malazgirt Zaferi akabinde Anadolu coğrafyasının Türkler tarafından nasıl vatan yapıldığına dair tespitlere yer verilmiştir.

1. Malazgirt Muharebesi ncesi Selçukluların Anadolu Akınları

Türklerin Selçuklulardan evvel Abbasi Devleti zamanlarında Anadolu ile yakın temas halinde oldukları, bazı Türk komutanlarının bu devlet hizmetinde Anadolu’ya gaza akınlarında rol aldıkları ve Bizans savunmasına sert darbeler indirdikleri tespit olunabiliyor (Yıldız, 2011: 90-196). Söz konusu bu akınlar, Selçuklu Türklerinin XI. yüzyılda Anadolu’da icra edecekleri büyük istila ve fetih hareketlerine hazırlık mahiyeti taşımıştır.

Türkistan ve Maveraünnehir’de XI. yüzyıl başlarında Karahanlı ve Gazneli devletlerinin baskısı altında varlık mücadelesi veren Selçuklu ailesinin bir kanadını o tarihlerde henüz geçen yaşlarda bulunan Tuğrul ve ağrı kardeşler idare ediyorlardı. Bu iki Oğuz beyi, idareleri altındaki Selçuklu aşiretlerine yeni yurtlar bulma ümidiyle batı yönünde bir keşif seferi düzenleme kararı aldılar. Planlama gereği ağrı Bey, yaklaşık üç bin kişilik bir Selçuklu birliğinin başında olarak Azerbaycan’a ulaştı. Buradaki başarılı icraatları sonrası Doğu Anadolu topraklarına da girerek bölgede Bizans’a tâbi

Ermeni ve Gürcü prensliklerini mağlup etti. Bu sayede Çağrı Bey, Van Gölü havzasının büyük bir bölümünde ve bilahare Nahcivan yöresinde denetimi eline geçirdi ve bol miktarda da ganimet elde etti. Akabinde ise 1021 yılı civarında Maveraünnehir'e kardeşi Tuğrul Bey'in yanına döndü. Yürüttüğü bu keşif seferinin sonuçlarını rapor halinde kardeşine sundu (Kafesoğlu, 1953: 259-274; Turan, 2012: 95-96). Çağrı Bey'in Azerbaycan ve Doğu Anadolu keşif seferi sonucunda Selçuklular, Bizans'a tâbi Doğu Anadolu topraklarını idare eden Ermeni ve Gürcü prensliklerinin güçsüzlüğünü ve bölgenin savunmasının ne kadar yetersiz olduğunu bizzat müşahade ettiler. Buna ilaveten *Anadolu'nun kendileri için ideal bir yurt (vatan) parçası olarak uygun özellikler taşıdığını* da keşfetmiş oldular.

Çağrı Bey'in bu akınları üzerinden kısa bir müddet geçtikten sonra, Gazneli Mahmud (ö.1030) tarafından tutuklanan Selçuklu ailesinin büyük reisi Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler / Oğuzlar, kendilerini Gazneli ülkesinde güvende hissetmeyerek Horasan'dan batıya göç ettiler ve kısa süre içinde Azerbaycan'a ulaştılar. Bunlar zamanla *Balhan, Irak ve Nâvekiyye (Yabgulu)* Türkmenleri olarak anıldılar. Birkaç yıl içerisinde Yağmur Bey'e bağlı Türkmenler ile Kızıl, Boğa, Dana, Göktaş, Anasioğlu ve Oğuz oğlu Mansur gibi beylerin idaresindeki Türkmenler de Azerbaycan'a göç ettiler ve Doğu Anadolu'da Van Gölü havzası, Ani kalesi çevresi ile Diyarbakır, Silvan, Erzen, Mardin ve Nusaybin yörelerinde birbirinden bağımsız ve düzensiz akınlarla etkili oldular. Bu Türkmen beyleri, Selçukluların Gaznelilere karşı kazandıkları Dandanakan Zaferi (1040)'nden sonra, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey (1038-1063)'in hizmetine girerek Anadolu akınlarında boy gösterdiler (Sevim, 2014: 39-45). Böylece Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınlarının ilk önemli safhası tamamlanmış oldu.

Tuğrul Bey'in iktidar yıllarında Anadolu'ya yapılan gaza ve akın faaliyetlerinde Selçuklu hanedan ailesine mensup Kutalmış, İbrahim Yinal, Yakutî ve Şehzade Hasan gibi Türk kumandanları ön plana çıktı. Bunlardan Hasan, emri altındaki Selçuklu askerî birlikleriyle Büyük Zap Suyu çevresinde Bizans'a bağlı kuvvetler tarafından pusuya düşürülerek şehit edildi. Hadiseyi haber alan Tuğrul Bey, o günlerde Selçukluların Azerbaycan genel valisi statüsünde bulunan İbrahim Yinal'ı ve bölgede başarılı fetihler yürüten Kutalmış'ı Şehzade Hasan'ın intikamını almak vazifesi ile Doğu Anadolu'ya gönderdi. Bu iki Türk kumandanı Doğu Anadolu topraklarına

girdiklerinde karşılıklarına Erzurum bölgesinde Hasankale (Pasinler) civarında Gürcü kralı Liparit liderliğindeki Bizans ordusu çıktı. Selçuklu ordusu, bu birlikleri büyük bir yenilgiye uğrattı (18 Eylül 1048). Pasinler Savaşı olarak kayıtlara geçen bu muharebede Kral Liparit başta olmak üzere çok sayıda Bizans askeri Selçuklulara esir düştü. Ancak Tuğrul Bey'in talimatı ile kral ve esirler serbest bırakıldılar (Özgüdenli, 2012: 61-62). Malazgirt Zaferi'nden 23 yıl kadar önce Selçukluların kazandığı Pasinler Zaferi, ilerleyen zaman diliminde Anadolu'nun kapılarının Türkler eliyle açılacağına dair önemli bir işaret sayılabilir. Çünkü bu zafer sonucunda Selçukluların lehine bir barış antlaşması imza altına alınma aşamasına gelmişti. Ancak antlaşma maddesinde yer alan Bizans'ın yıllık vergi verme talebini reddetmesi üzerine iki taraf arasında kalıcı bir barış sağlanamadı ve Tuğrul Bey'in emriyle Selçukluların Anadolu akınları daha şiddetli bir biçimde yeniden başlatıldı. Bu manada Anadolu Türk akınlarında yeni bir safhaya geçildi.

Tuğrul Bey, 1054 yılında bizzat Doğu Anadolu seferine çıkarak, Van Gölü'nün kuzeydoğusunda bulunan Bargiri (Muradiye) önlerine geldi. Buradan yoluna devamla Erciş'i ele geçirip, akabinde Malazgirt kalesini şiddetle kuşatma altına aldı. Ancak Tuğrul Bey, muhasarayı kaldırmak zorunda kalarak bölgedeki diğer bazı fetih ve keşif seferlerine yöneldi. Selçuklu ordusunu kollara bölerek *Kafkaslar, Canik dağları, Erzincan, Tercan, Oltu, Bayburt, Çoruh ırmağı hattı, Pasinler ovası, Erzurum, Ügümi, Kars ve Adilcevaz* çevrelerinde bir kısım fetihlerle ve etkili akınlarla Bizans'a korku dolu günler yaşattı. Tuğrul Bey'in 1054 yılı Doğu Anadolu Seferi, Malazgirt Zaferi öncesinde Selçukluların Anadolu üzerine tertip ettikleri en büyük organizasyondur. Çünkü bu sefere bizzat bir Selçuklu sultanı liderlik etmiştir. Sonuç olarak bu sefer vasıtasıyla Tuğrul Bey, o tarihe kadar Azerbaycan'da ve Anadolu kapılarında sayıları büyük rakamlara ulaşmış bulunan Türkmen (Oğuz) kitlelerine gelecekte yeni yurtlar bulabilme noktasında Anadolu'nun ne kadar elverişli bir yer olduğunu bizzat müşahede etti. Anadolu üzerine kurduğu siyasi ve askerî devlet politikasını da buna göre güncelleme imkânı buldu. İlave olarak mağlup olduğu halde yıllık vergi vermekten kaçınan ve hatta Selçuklular üzerine askerî birlikler sevk etmekten çekinmeyen Bizans'a gözdağı vermiş oldu. Çok geçmeden de Anadolu akınlarının eskisi gibi kesintisiz devam etmesi emrini verdi. Buna binaen

Çağrı Bey'in oğullarından Şehzade Yakutî ile dönemin Türk kumandanlarından Hacı Başara ve Emîr Dinar Anadolu üzerine harekete geçtiler. Ek olarak, isimleri kaynaklarda farklı farklı şekillerde zikredilmiş olan *Emîr Sabuk* (*Samukh / Sanduk / Sunduk ?*), *Horasan Sâlârı*, *Emîr Kapar* (*Emîr-i Kebîr ?*), *Kicaciç ?* ve *Cemcem* (*Cimcime ?*) gibi Türk beyleri, Bizans ordularını Doğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde birkaç defa mağlup ettiler (1057-1063). Selçuklu askerî harekâtı neticesinde *Malazgirt*, *Muş*, *Erzurum*, *Erzincan*, *Kemah*, *Şarkîkarahisar* (*Şebinkarahisar*), *Sivas*, *Malatya*, *Diyarbakır* ve *Urfa*'yı içine alan geniş bir coğrafyada pek çok kale, şehir ve kasaba ya doğrudan Selçuklu kontrolüne geçti, ya da boyun eğmek zorunda bırakıldı (Sümer, 2012: 344-346; Yinanç, 2013: 48,71; Kaya, 2014: 211-232; Yakupoğlu, 2020a: 343-344).

Anadolu gaza ve akınları, Tuğrul Bey'in 1063 yılı sonlarında vefatını müteakip halefi Sultan Alp Arslan (1064-1072) tarafından daha kapsamlı ve etkili biçimde yürütüldü. Şöyle ki Alp Arslan, tahta oturduktan hemen sonra, 1064 yılı ilkbaharında Azerbaycan ve Doğu Anadolu seferine çıktı. Anadolu akınlarında tecrübesiyle ünlü Selçuklu emîri Tuğtekin'in sağladığı istihbarat desteğiyle ve Azerbaycan valisi Yakutî'nin katılımıyla ordusu güç kazanan Selçuklu sultanı, Azerbaycan başarılarından sonra Doğu Anadolu topraklarına girerek bölgenin güçlü ve muhkem kalesi Ani'yi fethetti (1064). Bu zafer, İslâm dünyasında sevinç, Bizans Devleti'nde ise üzüntü ve kaygı yarattı. Selçuklu birlikleri muhtelif kollar halinde Doğu Anadolu topraklarında başarılı fetih ve akınlar icra ettiler. Selçuklu kumandanlarından Horasan Sâlârı Urfa dolaylarında, Karahanlı şehzadesi Han oğlu Harun ise Diyarbakır ve Halep taraflarında Bizans birliklerine karşı üstünlük sağladılar (Cahen, 1992: 19-20).

Sultan Alp Arslan devrinde Anadolu'da Bizans'la olan çatışmalarda öne çıkan diğer bazı Türk emîr ve beylerinin başında ise *Bekçioğlu Afşin et-Türkî*, *Hâcib Gümüştengin*, *Ahmetşah et-Türkî*, *Arlantaş*, *Emîr Sunduk*, *İbn Tarang* (*Tarangoğlu*), *Türkmân*, *Duduoğlu* (*Tutioğlu*, *Tavtavoğlu ?*) ve *Dilmaçoğlu Mehmed Bey* gibi isimler gelmektedir. Bunlardan Afşin Bey, Hâcib Gümüştengin ve Ahmetşah, 1066 yılında kendilerine bağlı Türkmen birlikleri ile Murat ve Dicle havzaları boyunca ilerlemişler, bugünkü Ergani, Nizip, Nusaybin, Adıyaman gibi yörelere akınlar icra ettikten sonra askerî üsleri olan Ahlat'a dönmüşlerdir. Ertesi yıl ise Afşin Bey, Anadolu'nun

güneyinde ve iç kısımlarında Antep, Dülük, Antakya, Malatya, Kayseri ve Karaman gibi yörelerde zaferler elde etmiştir. Kilikya bölgesine de sarkmayı başaran Afşin Bey, Amanos Dağları'nı aşarak Halep'e ulaşmış, Antakya'yı abluka altına almış ve 1068 baharında Irak üzerinden Ahlat'a geçmiştir (*Abû'l-Farac*, 1999: 318; *İbnü'l-Esîr*, 2016: 512-513; Köymen, 1970: 33; Yinanç, 2013: 53-54; Sevim, 2014: 60).

Bizans'ın yeni imparatoru Romanos Diogenes (IV. Romen Diyojen)'in Suriye taraflarına indiğini öğrenen Afşin Bey, beraberinde Ahmedşah olduğu halde Ahlat Selçuklu üssünden ayrılarak Orta Anadolu'ya girmiş, Bizans'ın müstahkem mevkielelerinden Ammûriye (Amorion)'yi fethetmiştir (1068). Bu kudretli Türk beyi, Sultan Alp Arslan'ın eniştesi Erbasan (Erbasgan / Erisiği)'in isyan ederek Anadolu'ya kaçması ve Bizans'a sığınması üzerine onu takiple de görevlendirilmiştir (1070). Afşin Bey, Kadıköy'e kadar ilerleyerek Bizans imparatorundan Erbasan ve adamlarının kendisine teslimini talep etmiş; bunun reddedilmesi üzerine ise bölgeden bol ganimet alarak Ahlat'a dönmüştür (1071 yılı başları). Afşin Bey, Alp Arslan'ın Halep (Suriye-Mısır) seferi esnasında, sultana Anadolu'dan istihbarat bilgileri göndermeye devam etmiştir (Bryennios, 2008: 45-46; Attelaites, 2008: 146-147; Azimî, 2006: 22,26; Urfalı Mateos, 2000: 133-136; Sıbt, 1968: 137-149; Abû'l-Farac, 1999: 320-321; Ahmed b. Mahmud, 2011: 90-99; Sevim, 1990: 18-28; Sümer, 1988: 440-441).

Sultan Alp Arslan'ın 1068 tarihinde Azerbaycan ve Kafkasya seferine çıkması da Malazgirt öncesi Anadolu Türk akınları açısından fevkalade mühim sonuçlar doğurmuştur. Nitekim bu sefer esnasında Türk akıncıları, Anadolu'ya girerek kuzey hattı boyunca Trabzon'a kadar ilerlemişlerdir. Bununla paralel olarak Azerbaycan valisi Yakutî, Erbasan (Erbasgan), Emîr Sunduk, Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Kutalmışoğulları Mansur ve Süleyman ile diğer bazı Selçuklu emîrleri, Malazgirt Muharebesi öncesindeki üç yıl boyunca Bizans'a karşı Anadolu akınlarına devam etmişlerdir.

Bütün bu gelişmeler yaşanırken Bizans imparatoru Romanos Diogenes ise her geçen gün artan Selçuklu baskısına son vermek için ordusunun başında Anadolu seferine çıktı, ancak Afşin, Han oğlu Harun ve diğer Türk akıncı beylerinin Anadolu içlerinde Bizans aleyhinde ayrı ayrı faaliyet göstermelerine engel olamadı. İmparatorun ikinci bir defa daha büyük

bir ordu ile Anadolu seferine çıkması da sonucu değiştirmediği gibi Selçuklu akıncıları değişik kollardan ilerleyerek Sivas, Kayseri, Malatya, Karaman ve hatta Konya dolaylarını ele geçirdiler. İşte bu esnada Sultan Alp Arslan, Selçukluların güneydoğu hudutlarında yani Suriye ve Mısır'da egemenlik tesis etmiş bulunan Fatimî Devleti üzerine sefere çıktı. Sultan, Halep üzerinden güneye şam yönüne doğru ilerleyişini sürdürürken, bu sırada Bizans imparatorunun büyük bir ordu ile İstanbul'dan yola çıktiğı ve Erzurum yönünde yoluna devam ettiği haberi geldi. Bunun üzerine Alp Arslan Mısır seferine son vererek Ahlat'a geri dönmek zorunda kaldı.

Sonuç olarak Malazgirt Muharebesi öncesinde yaklaşık otuz yıllık bir zaman dilimi zarfında Büyük Selçuklular, Bizans Devleti'ne karşı Doğu ve Orta Anadolu'nun tamamını kapsayan geniş bir sahada askerî, siyasi, diplomatik ve psikolojik yönlerden kıyasıya bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Bizans askerî gücünün Selçuklulara karşı her bir hamlesinin sonunda söz konusu bu devletin akıncı birlikleri, Anadolu içlerine bir miktar daha girmişlerdir. Yalnız burada şunu belirtmeden geçemeyeceğiz ki *Selçukluların Anadolu üzerine gaza ve akın faaliyetleri, bu devletin saldırgan politika yürütmesi ile ilgili olmayıp, bilakis Bizans Devleti'nin Selçuklulara karşı peşin hükümlü giriştiği aleyhte teşebbüslere karşı bir tepki olarak cereyan etmiştir.* Nihayetinde ise 1071 yılının yaz aylarında Doğu İşlâm âleminin hâkimi Sultan Alp Arslan ile Batı Hıristiyan dünyasının lideri Romanos Diogenes arasında son sözün söyleneceği büyük kapışmaya yani Malazgirt Muharebesi'ne adım adım yaklaşılmıştır.

2. Malazgirt Meydan Muharebesi

İmparator Romanos Diogenes, Alp Arslan'ın Suriye-Mısır seferine çıkmış olmasını ve ülke merkezinden bir hayli uzaklaşmış bulunmasını fırsat bilerek, Bizans ülkesinden ve komşu milletlerin halklarından ücret karşılığı topladığı kalabalık sayıdaki (150-200 bin !) ordusuyla 1071 yılı bahar aylarında İstanbul'dan Anadolu içlerine doğru hareket etti. Başlıca amacı Selçukluların Anadolu akınlarına nihai olarak son vermek ve bu devlet üzerinde kesin bir üstünlük kurmaktı. Ordusunda Türk boylarından Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) ve Kıpçaklar dâhil olmak üzere Frank, Slav, Hazar, Bulgar, Ermeni ve Gürcü gibi çok değişik kavimlerden ücretli askerler de bulunuyordu. Ordu Sivas dolaylarına geldiğinde, Türklere karşı

uygulanacak savaş stratejilerinin belirleneceği bir toplantı tertip edildi. İmparatorun maiyetindeki tecrübeli generallerden Nikephoros Bryennios ve Türk kökenli Joseph Trakhaniotes (Tarhaniotes), Romen Diyojen'e hitaben söz alarak Türklere karşı Erzurum'dan daha öteye geçilmemesini ve Selçuklu ordusunu kendi üzerlerine çekerek savaşın Erzurum dolaylarında yapılmasını teklif ettiler. İmparator genç generallerin kışkırtıcı konuşmalarından da etkilenerek bu öneriyi kabul etmeyip, Malazgirt kalesi önlerine kadar ilerlemesini sürdürdü. Kaleyi ele geçiren imparatorun, Selçuklu üssü Ahlat yönünde gönderdiği 30 bin kişilik öncü kuvvetleri ise Selçuklu atlı birlikleri tarafından bozguna uğratıldı. Bizanslı generaller Trakhaniotes ve Urselius (Roussel) geri çekilmek zorunda kaldılar. İmparatorun Nikophoros Bryennios kumandasında gönderdiği yeni birlikler de Ahlat Selçuklu garnizonu komutanı Emîr Sunduk (Türk Sandak) tarafından mağlup edildi. Bryennios, yaralı olarak canını zor kurtardı. İmparatorun Basilakes komutasında sevk ettiği Bizans birlikleri de yine Emîr Sunduk tarafından yenilgiye uğratıldı. Basilakes esir edildi ve yanında taşıdığı *Kutsal Büyük Haç* da Selçukluların eline geçti. Emîr Sunduk, Bizans'a ümitsizlik, Türklere ise moral olan bu anlamlı ganimeti bekletmeyip doğruca Sultan Alp Arslan'ın nezdine gönderdi. Böylece Malazgirt Muharebesi öncesi manevi atmosfer Selçukluların lehine şekillenmiş oldu. Her şeye rağmen Bizans imparatoru, bütün bu alınan yenilgileri önemsememiş, ani taarruzlarda bulunan Selçuklu atlı birliklerini başıboş yağmacı kuvvetler sanmış, Alp Arslan'ın ise kendisine karşı çıkmaktan korkarak doğuya doğru çekilip gittiğini zannetmiştir (Bryennios, 2008: 47-52; Cahen, 1972: 90-91; Sevim, 2014: 70-71).

Bu esnada Ahlat'ta bulunan Sultan Alp Arslan, maiyetindeki hassa askerleri, akıncı beylerine tâbi Türkmen savaşçılar, başkent Rey ve Hoy dolaylarından getirilmiş birlikler ve yardımcı kuvvetlerden mürekkep yaklaşık 50 bin kişilik ordusunun başında yola çıktı. Ahlat – Malazgirt arasındaki tarihî güzergâhı kullanarak Malazgirt'e 15-20 km. kadar yaklaştı ve Rahve ovasındaki irili ufaklı derelerden oluşan vadi ve yarıklar etrafında mevziini aldı. Civardaki tepeleri de tutarak hem ovayı kontrol altına almış oldu ve hem de Bizans ordusunun hareket yönünü yakından takip etme imkânı buldu (23 Ağustos 1071). Bu sırada ise Romanos Diogenes de Malazgirt kalesindeki karargâhını terk ederek Selçuklu ordusuna yakın bir mesafeye kadar ulaştı, devamında ise eski Roma usulüne uygun olarak

ordugâhının çevresine hendekler kazdırarak tahkimatta bulundu. Alp Arslan, İslâmî anane gereği ve belki de eski Türk töresi icabı, pratik manada ise bir miktar zaman kazanmak ve Bizans ordusunun son durumu hakkında izlenim edinmek amacıyla imparatora bir elçilik heyeti gönderdi. Heyetin başında ise Alp Arslan'ın gözde ve güvenilir emirlerinden Savtegin ile Abbasi Halifesi Kaim Bi-emrillah'ın Sultan nezdindeki elçisi İbn Mahlebân / İbn Mühelleban bulunuyordu. Emîr Savtegin, Alp Arslan'ın barış teklifini imparatora sundu ve ona, *her ne kadar senin askerinin çok ise de iyi düşün. Zira öyle bir sultanın karşısına çıktın ki, savaşlarının neticesi için söz ve delile ihtiyaç yoktur. Bununla beraber eğer bu cüretinden pişman olur, gerektiği şekilde bâc ve haraç vermeyi kabul edip düşmanlığı terk ederek anlaşmaya yanaşırsan ben sultandan bütün beldeleri sana vermesi, sana ve tâbilerine bir zarar gelmemesi için ricada bulunurum. Eğer benim nasihatime kulak vermezsen, kendi ikbâl ağacını kırmış, memleketlerini ve mallarını kaybetmeye gayret etmiş olursun* sözleriyle hitap ederek iknaa çalıştı. Ancak İmparator gücüne fazla güvenmiş olmalıdır ki, barış önerilerine kulak asmadı, hatta Selçuklu elçilik heyetini ve Selçuklu sultanını alaya alan cümleler sarf etti (el-Hüseynî, 1999: 30; Irak ve Horasan Selçukluları, 1999: 17,50; Abû'l-Farac, 1999: 321; Sıbt, 1968: 149; Mîrhând, 2015: 94; Ahmed b. Mahmud, 2011: 68,88; İslam Kaynakları, 1988: 4,38; Köymen, 1970: 24).

Bu günlerde Abbasi Halifesi Kaim Bi-emrillah'ın tavassutu ile Horasan, İran, Irak ve Azerbaycan gibi İslâm beldelerindeki camilerde Cuma günü Sultan Alp Arslan ve ordusunun zafer kazanması için hutbeler okunmakta ve konuya duyarlı Müslümanlar aynı gaye ile dua etmekte idiler. 26 Ağustos Cuma sabahı muharebe alanında ordusunun savaş düzeni üzerinde çalışmalarını sürdüren Alp Arslan'ın fakihî ve imamı olan Ebû Nasr Muhammed'in ise, *Ulu Tanrı'nın zaferi Selçuklu sultanına müyesser kılacağına inancının tam olduğunu* bildirmesi, sultana ve ordusuna büyük bir manevî güç verdi. Alp Arslan, gece boyunca Bizans ordusuna taciz akınları düzenleterek, askerî bandolar çaldırarak ve o zamanın şartlarına göre marşlar söyleterek karşı tarafın psikolojisi üzerinde menfi tesir uyandırmak istedi. Ayrıca ordusunun en seçkin akıncı birliklerini ise ileri kanatlardaki pusu yerlerine yerleştirerek, birkaç saat sonra vuku bulacak muharebede tatbik edeceği eski Türk savaş taktiğinin hazırlığını tamamladı. Gün ağardıktan sonra ise savaşa hemen girişmeyip, ordusu ile birlikte Cuma namazını kıldı,

akabinde onlara Őevk, heyecan ve cesaret aŐılayan etkili bir hitapta bulundu. Őzerine kefen mahiyetinde beyaz bir elbise giymesi, atının kuyruğunu bizzat kendi elleriyle bağlaması, ok ve yayını atarak yakın muharebe silahlarını kuŐanması ile de askerlerine bu kanlı cenkte bizzat 6n saflarda yer alacağı mesajını vermiş oldu. Aynı saat içerisinde Bizans karargahında da son hazırlıklar yapılmıŐtı.

26 Ağustos 1071 Cuma g6n6 6đleden sonra B6y6k Selçuklu ordusu ile Bizans ordusu arasında tarihin *Malazgirt Muharebesi* diye kaydedeceği dehŐetli savaş baŐladı. Muharebe esnasında Alp Arslan'ın ordusunda merkezde, sağ ve sol kanatlarda, artçı birliklerin başında ve pusu kanatlarında çok sayıda ‘‘savaş kurdu’’ T6rk bey ve kumandanı rol almıştır ki, bunlardan aşağıda ayrıca s6z edilecektir. Bizans ordusunda da Nikophoros Bryennios, Aliates ve Andronikos Dukas gibi tecr6beli generaller merkez ve kanatlarda g6rev almışlardır. Selçuklu ordusu, Alp Arslan'ın vermiş olduğu kesin talimatlar gereği baŐlangıçta Bizans ordusuna Şiddetli bir h6cum tertip edip, ok yağmuruna tuttu. İmparatorun emriyle kalabalık miktarda Bizans birliklerinin etkili taarruzunun baŐlaması 6zerine ise yine taktik icabı mağlup olmuş edasıyla geri çekilmeye baŐladı. 6yle ki son darbeyi bir an 6nce indirmek isteyen imparator, kademe kademe geri çekilen Selçuklu atlı birliklerini b6y6k bir hırs içerisinde takip ediyor, zafere çok yaklaŐtıđını zannediyordu. Ancak Bizans ordusunun ana k6tlesi, kanatlardaki T6rk pusu birliklerinin hizasına geldiğinde ve hatta bir miktar da ileri geçtiğinde, Alp Arslan'ın emri ile pusulardaki Selçuklu akıncıları Bizans ordusunun iki tarafından ani h6cuma geçerek onları kuŐatmaya ve ok yağmuruna tutarak imhaya baŐladılar. Selçuklu ordusunun geri çekilmekte olan merkez kısmı da aynı anda y6z6 geri d6nerek hiçbir Şey olmamış gibi savaşa baŐlayıp, imparatorun karargahi istikametinde ilerlediler. İmparatora ise her iki kanadından da yardım g6nderilme imkânını yine Selçuklu atlıları engellediler. Bizans ordusunun sağ kanadını idare eden Nikophoros Bryennios'a bağlı T6rk k6kenli Uz ve Peçenek birlikleri de saf deđiŐtirerek Selçuklular tarafına geçtiler. B6ylece bir taraftan imparatorun zafer 6mitleri suya d6Őerken, diğer taraftan Bizans ordusunda değişik milletlerden oluşan birlikler, sağa sola dağılarak baŐlarının çaresine baktılar. Nihayetinde imparator, çevresinde muhafızı kalmadığı ve akşam karanlığı da bastırđıđı için savaş alanından uzaklaŐma Şansı elde edemedi ve Selçuklu kumandanı

Gevherâyin'in bir adamı tarafından esir alınmaktan kurtulamadı. İmparator'dan başka çok sayıda Bizanslı subay ve asker de esir düştü (Bryennios, 2008: 53-55).

Sultan Alp Arslan, esir imparatora iyi davranmış, onu hususi bir çadırda ağırlamış ve misafiri kabul ederek öylece muamelede bulunmuştur. İmparator kendine gelip dinlenme fırsatı bulduktan sonra Alp Arslan onu huzuruna kabul etmiş, aralarında uzun müzakereler ve sohbetler olduktan sonra nihayet iki devlet arasında bir barış antlaşması akdedilmiştir. Söz konusu antlaşmaya göre imparator, 1,5 milyon altın kurtuluş akçesi ile yıllık vergi olarak 360 bin altın ödemeyi kabul, Selçuklu Devleti ne zaman isterse askerî yardım göndermeyi ve Bizans tarafından Malazgirt Muharebesi öncesinde işgal edilmiş bulunan Antakya, Menbiç, Urfa ve Malazgirt gibi şehir ve kaleleri Selçuklulara iade etmeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca Bizans'ın elinde bulunan Müslüman esirlerin serbest bırakılması da karara bağlanmıştır. Son olarak İmparatorun kızı ile Selçuklu sultanının oğlu evlendirilerek (veya bunun tam tersi) iki devlet arasında hısımlık kurulması da planlanmıştır.

Antlaşmanın imza altına alınmasından sonra İmparator Romanos Diogenes serbest bırakıldı. Ancak yenilgi haberinin İstanbul'a ulaştığı ilk günlerde Mikhail Dukas adlı bir general imparatorluğunu ilan etmişti. Bu beklenmedik gelişme sonrası mağlup Romanos Diogenes İstanbul'a gitme şansı bulamadı ve yeni imparator tarafından tutuklanarak hapse atıldı. İşte bu nedenle söz konusu anlaşma da yürürlüğe tam olarak giremeden rafa kaldırıldı (1072). İmparator Mikhail Dukas'ın Malazgirt Muharebesi sonrası imzalanan Bizans – Selçuklu anlaşmasını hiçe sayması üzerine Sultan Alp Arslan, Anadolu akınlarını yeniden başlatma emri verdi ki bu konuya aşağıda ayrıca temas edilmiştir.

3. Zafere Giden Yolda Sultan Alp Arslan ve Beylerinin Rolü

Malazgirt Zaferi'nin Selçuklu ordusu tarafından kazanılmasında hiç tartışmasız bir takım etken ve âmiller önem kazanmıştır. Her şeyden önce Sultan Alp Arslan'ın bizzat tatbik ettiği ve başarıyla uygulanan Turan taktiği (Bozkır kapanı), bu zafere damgasını vurmuştur. Bizans ordusundaki ücretli Uz ve Peçenek birlikleri de, soydaşları olan Selçuklu ordusuna katılmaları ile zafere katkı sunmuşlardır. Selçuklu sultanının savaşı bir Cuma gününe denk getirmeyi başarması ve namazdan sonra yapmış olduğu heyecan verici

konuşma pek tabiidir ki muharebenin seyrini etkilemiştir. Bunun yanında Bizans ordusunun kalabalık sayısına rağmen hantal bir yapıya sahip olması, imparatorun ordu bünyesinde olup bitenlere tam manasıyla hâkim olamaması ve generalleri arasında içten içe bir rekabetin mevcudiyeti gibi etkenler de Selçuklu ordusunun işini kolaylaştırmıştır. Bir de burada şunu da belirtmeliyiz ki Romanos Diogenes ve ordusu, İstanbul'dan itibaren Malazgirt kalesine kadar neredeyse 1600-1700 km. arasında bir mesafe gelmiş, Bizans hududundan çıkarak Türk topraklarında muharebeyi kabul etmiştir. Hâlbuki bu konuda Bizans'ın tecrübeli birkaç generali, imparatoru uyarılmışlar ve Erzurum'un ötesine kesinlikle geçilmemesini tavsiye etmişlerdi. Bu manada Selçuklu sultanı, daha muharebe öncesinde büyük bir avantaj yakalamış; Selçuklu askerî üssü olan Ahlat'tan sadece 30 km. kadar kuzeye çıkmak suretiyle muharebe alanını kendi askerî ve lojistik stratejisine göre belirlemiştir. Bizans imparatoru ve generallerinin büyük bir kısmı hayatlarında ilk defa Malazgirt kalesini görüyorken, Selçuklu sultanı ve akıncı beyleri ile diğer kumandanları son birkaç yıldır sadece Ahlat ve Malazgirt çevresini değil, bütün Doğu Anadolu'yu avuçlarının içi gibi bellemiş bulunmakta idiler.

Konu hakkında başka bir tespit daha yapacak olursak, Bizans imparatoru devasa ordusu ile Selçuklu topraklarına saldırı konumunda muharebeye başlamış iken, Selçuklu sultanı yurt topraklarını muhafaza gayesiyle ve dahası bütün İslâm beldelerinin müdafaa yükünü omuzlarında hissederek Malazgirt'te silah kuşanmıştır. Sultan ve kumandanları elbette şunu çok iyi biliyorlardı ki, Bizans ordusu Malazgirt ovasında bir zafer elde edip ileri harekâtını sürdürmeyi başarırca bu orduya Ahlat ve Azerbaycan yolu açılacak, hatta önlerinde Selçuklu başkentine kadar ciddi bir engel kalmayacaktı. Hâlbuki Bizans için aynı durum söz konusu değildi. Böyle olduğu içindir ki, Bizans ordusunda ortak bir hedefe kilitlenmek pek de mümkün olmamış, Selçuklu sultanı ile teknil ordusu ise müşterek bir ülkü etrafında ve ağır bir mesuliyet dairesinde kenetlenmeyi başarmıştır.

Bütün bu tespitlerden sonra şu söylenebilir ki söz konusu bu zaferde, elbette birinci derecede pay Sultan Alp Arslan'ındır. Bu büyük Türk hükümdarının çocukluğundan beri almış olduğu askerî ve idari eğitim, babası Çağrı Bey'in kumandanlık genlerini taşıması, Horasan'da uzun yıllar valilik yaparak Karahanlı ve Gazneli hudutlarında büyük tecrübeler edinmesi,

amcası Tuğrul Bey'in hükümdarlık dönemi boyunca tesis edilmiş devlet birikimini devralmış olması, Büyük Selçuklu ordusunun zaferlerle dolu geçmişinden aldığı ilham ve güven, 1063 yılının sonlarından itibaren bizzat elde ettiği sekiz yıllık hükümdarlık tecrübesi, Selçuklu sultanının Bizans ordusunu mağlup edebilme başarısının altında yatan başlıca etkenlerdir. Malazgirt Muharebesi esnasında Türk savaş stratejisi icabı geniş bir alana yayılmış Selçuklu birliklerinin disiplinini sağlayarak, savaş bitinceye kadar aradaki irtibatı başarı ile devam ettirebilmesi de Alp Arslan'ı zafere taşımıştır. Muharebe esnasında Alp Arslan'ın kendi askerlerine hitaben yaptığı konuşma ise sultanın samimi duygulara sahip, karşısına güven temin eden vasıfta iyi bir hatip olduğunu göstermiştir (Turan, 2012b: 131-132). Bütün bunlara ek olarak ise Sultan Alp Arslan'ın savaş öncesinde Anadolu'ya akınları devam ettiren Selçuklu emîr ve kumandanlarına tam destek vermesi ve onları bu konuda teşvik etmesi de onun zaferin alt yapısını tesis noktasındaki birikimini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Büyük Selçuklulara ve Türklük âlemine Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt Muharebesi'nin kazanılmasında Alp Arslan'ın beylerinin, emîr ve kumandanlarının da rolü inkâr edilemez. Bu beylerin ve komutanların önemli bir kısmı, 1054-1071 tarihleri arasında yani zaferden önce Anadolu'da gaza ve akın faaliyetlerine iştirak etmişler, bu sayede hem kendileri tecrübe edinmişler ve hem de gelecekte Selçuklu ordusunun Malazgirt'te ulaşacağı zaferin temellerini atmışlardır.

Malazgirt Zaferi öncesinde Anadolu Türk akınlarında temayüz etmiş ve muharebeye de iştirak etmek suretiyle zafere katkı sunmuş Türk kumandan ve beylerinden biri Afşin Bey, bir diğeri ise Artuk Bey'di. Bu Türkmen liderleri, zafer sonrasında da Anadolu ve diğer Selçuklu coğrafyalarında kendilerine verilen her vazifeyi başarıyla tamamlamış mümtaz beylerdendi. Artuk Bey'in Mardin, Malatya, Micingerd, Amid (Diyarbakır) ve Harput yörelerini fethettiği ve sonraki yıllarda bu beyin evlatlarının bu yöreleri idareleri altında bulundurduğu nakledilmiştir (Bryennios, 2008: 95-97; Raşid al-Dîn, 1999: 33,38; Sevim, 1991: 414-415). Gerçekten de bu Türk beyi, Anadolu tarihinde hususi bir yer elde etmiş, kendisinin vefatından sonra oğulları tarafından Diyarbakır, Mardin ve Hısnıkeyfa (Hasankeyf) yörelerinde tesis edilmiş beylik de ona izafeten Artuklular adıyla tarihe geçmiştir.

Sultan Alp Arslan devrinin mühim emîrlerinden, aynı zamanda onun kayın biraderi ve Sultan Melikşah'ın da dayısı olan Hâcib Aytegin Malazgirt'te bizzat görev almıştır (Yakupoğlu, 2020b: 86). Malazgirt Savaşı öncesinde Sultan Alp Arslan'ın çıktığı Halep seferinde (er-Râvendî, 1999: 106-107; Mîrhând, 2015: 84; Ahmed b. Mahmud, 2011: 98; Turan, 1993: 25) de bulunan Aytegin, Selçuklu ordusunun ardından Ahlat'a dönerek Malazgirt Muharebesi'ne katılmıştır. Hâcib Aytegin, muharebe esnasında Alp Arslan'ın en yakınındaki kumandanlardan biri olarak savaşın en hararetli bir yerinde Sultanın huzurunda atından inerek yer öpmüş ve muharebede bu kadar göğüs göğüse harp etmesinin sakıncalı olduğu konusunda onu uyarmıştır. Sultan ise Müslümanların huzuru için şimdi sıkıntı çekme zamanı olduğunu söylemiştir (Mîrhând, 2015: 95).

Alp Arslan döneminin en büyük emîrlerinden Gevherâyin'in Malazgirt Muharebesi'nde kesin olarak bulunduğunu biliyoruz. *Sa 'düddevle* lakaplı ve *Devletin direği* olarak da tavsif edilen Gevherâyin'in muharebe öncesinden itibaren emrinde kalabalık sayıda seçkin Türk birlikleri bulunuyordu. Gevherâyin, savaş esnasında bu kalabalık birliklerine kumanda etti ve sıcak çatışmalar esnasında Sultan Alp Arslan'a yakın bir cephede rol aldı. Bizans ordusunun kılıçtan geçirildiği muharebenin sonlarına doğru yani akşam saatlerinde Alp Arslan'ın emriyle imparatoru takip ederek, onun esir edilmesini sağladı. Şöyle ki Gevherâyin ve gulâmları imparatoru sıkıştırdılar ve gulâmlardan biri ona yetişerek bir darbe indirdi. İmparator, son bir çırpınıyla gulâma kendisinin imparator olduğunu, canının bağışlanmasını istedi. Gulâm ise onun kıyafetlerine ve atına bakarak hükümdar olduğunu tahmin etti ve hemen tutuklayarak efendisi Gevherâyin'in yanına götürdü. Gevherâyin de hiç vakit kaybetmeden esir imparatoru sultana arz etti (Abû'l-Farac, 1999: 321-322; Sıbt, 1968: 149; İbnü'l-Esîr, 2016: 257; el-Hüseynî, 1999: 35-36; Mîrhând, 2015: 96,98-99; İslam Kaynakları, 1988: 10,14,22,53). Bu bağlamda Gevherâyin, Malazgirt'te sultanın en yakın emîrlerinden biri olarak etkin rol almış, zaferden sonra da yaklaşık otuz yıl aralıksız olarak devlet hizmetini yürütmüştür.

Büyük Selçukluların Tuğrul Bey zamanından beri etkili emîrlerinden / gulâmlarından, Alp Arslan'ın önde gelen asilzadelerinden ve en çok itimat ettiği kumandanlarından olup husûsen *Emîr*, *Hâcib*, *Hâdimü'l-Has*, *İmâdüddevle*, *Mukaddemü'l-Ceyş* ve *Serheng* lâkap ve unvanlarını taşıyan

Savtegin de Malazgirt Zaferi'nin Selçukluların başarı hanesine yazılmasında önemli derecede pay sahibidir. Emîr Savtegin, Malazgirt Muharebesi öncesinde Sultan Alp Arslan adına Kafkasya'da da önemli hizmetlerde bulunmuş, yine sözü edilen muharebe öncesinde Bizans imparatoruna elçi olarak gönderilmişti. Bu çerçevede Savtegin'in savaş öncesi böylesine önemli bir vazifeye seçilmesi, onun Sultan katında mevkiinin yüksek olduğuna ve Bizans hakkında istihbarat bilgisine sahip bulunduğuna delalet etmektedir. Bu Türk beyi, Malazgirt Muharebesi'nde ordunun öncü birliklerine kumanda etmiş ve Selçukluların Malazgirt'te uyguladıkları askerî strateji ile sevk ve idarenin belirlenmesinde birinci derecede pay sahibi olmuştur.

Bizans kaynaklarında Tarang(es), İslam kaynaklarında ise Tarangoğlu (veya Serhengoğlu) ad ya da lakabıyla kaydedilmiş ve Selçukluların büyük emîrlerinden olduğu belirtilmiş bir Selçuklu kumandanı da Malazgirt'te Türk ordusunun stratejik planının uygulanmasında aktif rol üstlenmiştir. Nitekim Bizanslı müellif Nikephoros Bryennios'a göre Alp Arslan, imparatorun ordusunun savaş düzeni aldığını, ancak orduyu kıtalara ya da bölüklere göre bölmeksizin bir arada savaş düzenine koyduğunu (ve henüz saldırıya geçmediğini) görünce rahatlamıştır. Çünkü yazarın iddiasına göre sultan, Bizans ordusuyla savaşmaktan çekiniyordu. Bununla birlikte Alp Arslan da ordusunu savaş düzenine sokma kararı almış ve karargâhında bir muharebe planı hazırlamıştır. Buna göre harp esnasında Selçuklu ordusunun büyük çoğunluğu Alp Arslan'ın en güvendiği kumandanlarından Tarang(es) adlı bir emîr tarafından idare edilecektir. Taranges, Türk ordusunu birçok kümelere veya tümenlere ayırmış, öncü kuvvetlerini teşkil etmiş ve pusu yerleri ile burada görev alacak birlikleri belirlemiştir. Bu kumandan ayrıca Türk birliklerine Bizans saflarını çevirip kuşatma altına almaları ve onların üzerine her taraftan ve aniden ok yağdırmaları, böylece Bizans kuvvetlerini etkisiz hale getirmeleri emrini vermiştir (Bryennios, 2008: 54; Yakupoğlu, 2020b: 90-91). Taranges'in, Savtegin adlı Türk emiri ile aynı kişi olduğu kanaatini taşımaktayız. Savtegin'in taşıdığı *Serheng* unvanı, Bizans kaynağında Tarang(es) olarak kaydedilmiş olabilir.

Kaynaklarda adı *Sandak*, *Türk Sandak*, *Sanduk*, *Sunduk*, *Sunduk et-Türkî* gibi imlâlarla yazılmış olan (Sevim, 2014: 70-71) dönemin ünlü Türk beyi de Malazgirt Muharebesi'nde başrol üstlenmiştir. Malazgirt Savaşı vuku bulmazdan az evvel Selçukluların askerî üssü olan Ahlat'ı ve buradan doğuya

uzanan ulaşım hattını savunmakla görevli bulunan Emîr Sunduk'un emrinde çok sayıda asker bulunuyordu. Bizans imparatoru Ahlat üzerine 20 bin (veya 10 bin) kişilik bir öncü kuvveti sevk etti. Sunduk, ani bir baskın tertip ederek bu öncü birliğine karşı kesin bir zafer kazandı, Bizans ordusunun beraberinde getirdiği *Kutsal Haç*'ı da ele geçirdi. Böylece hem Sultanın hem de İslâm âleminin yüzünü güldürdü. Bu öncü savaşında Bizanslı generallerden Ioseph Tarkhaneiotes mağlup olarak kaçtı. Tarkhaneiotes, imparatora ordunun bölünmemesini tavsiye etmiş, Türklerin yakınlarda karargâhının bulunduğunu ve baskına uğrama tehlikesinin olduğunu dile getirmişti. Sunduk'un bu zaferi (3 Ağustos 1071) esnasında diğer Bizanslı kumandan N. Bryennios yaralandı ve Ermeni Basil (Vasilakes) ise Sunduk'un eline esir düştü (Bryennios, 2008: 48,49,50,51,52,53; Attelaiates, 2008: 153-156,159-160; İbn al-'Adîm, 1976: 67; Sıbt, 1968: 148; Ahmed b. Mahmud, 2011: 102; İslam Kaynakları, 1988: 13,19,50,51-52,57; Köymen, 1970: 23; Cahen, 1972: 90-91). Sunduk'un bu zaferi, Selçukluların Malazgirt'te parlak bir zafer kazanmaları noktasında mühim bir ön tesir icra etmiştir. Çünkü bu yenilgiden sonra Tarkhaneiotes, birliklerini alarak Anadolu içlerine çekilmiş, Bryennios'un ise ordu içindeki itibarı sarsılmıştır (Attelaiates, 2008: 162; Urfalı Mateos, 2000: 142-143). Böylece Selçuklu ordusunun önü açılmış, Türkler yaklaşan büyük karşılaşmaya yüksek bir moral gücüyle hazırlanmışlardır.

Dânişmend Gazi unvanıyla tanınmış Türk beyinin de Malazgirt Muharebesi'ne katılmış olduğu anlaşılıyor. Bu bey, muharebe esnasında Sultan Alp Arslan'ın huzurunda yer öptükten ve konuşmak için izin aldıktan sonra ona hitaben, *bugün Çarşamba'dır, geri dönelim. Bugün ve yarın silahlarımızı hazırlayalım. Elbiselerimizi temizledikten sonra zembemle yıkanmış kefenlerimizi boynumuza saralım. Cuma günü ezandan sonra zafer kazanmış orduyla savaş alanına hareket edelim. İslâm ülkelerinde, tüm minberlerde hatiplerin İslâm ordularının mansur ve muzaffer olması için Yüce Allah'a dua ve niyazda buldukları anda, tam bir samimiyetle tekbirler getirerek düşman ordusu üzerine atılsın...*" (Raşîd al-Dîn, 1999: 33,34) demek suretiyle savaş gününün Cuma olarak belirlenmesinde rey sahibi olmuştur. Yine dönemin Türkmen beylerinden Mengüçük Gazi ve Saltuk Bey (Saltuk Gazi) de Malazgirt'te yer almışlardır. Bunlar muharebedeki hizmetlerinden ötürü zafer sonrasında Sultan Alp Arslan tarafından

Anadolu'nun fethine memur edilmişler ve fethettikleri yerler kendilerine yurt olarak verilmiştir. 1067-1071 tarihleri arasında Alp Arslan'ın emriyle gerçekleştirilen Anadolu akınlarında boy göstermiş *Duduoğlu (Tutioğlu, Tavtavoğlu), Arslantaş, Emîr Kapar, Dilmaçoğlu (Demleçoğlu, Demlâçoğlu) Mehmed, Tutak, Ahmedşah, Aksungur, Hâcib Altuntak, Uvakoğlu Atsız ve kardeşi Çavlı, Bozan, Kutalmışoğulları Mansur ve Süleymanşah ile Porsuk* isimli Türkmen beylerinin de Malazgirt Muharebesi'nde vazife almış olmaları söz konusudur (Bryennios, 2008: 100-103; Raşîd al-Dîn, 1999: 33,38-39; Yinanç, 2013: 48,59,65-69,71,77,78,156; Turan, 1993: 25-26; Tülücü, 1986: 291-334).

Sonuç olarak Malazgirt Zaferi'nin kazanılmasında birinci derecede pay, hiç tartışmasız Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Alp Arslan'ındır. Onu zafere taşıyan Selçuklu ordusu da takdiri hak etmiş ve esasen devrin bütün kaynaklarınca da övülmüştür. Bu orduyu oluşturan unsurlara kumanda eden Türk emîr ve beylerinin de zaferde emeği inkâr edilemez.

4. Malazgirt Zaferi'nin Etkileri, Anadolu'da Türk Devlet Örgütlenmesi ve Yeni Bir Vatan İnşası

Malazgirt Muharebesi öncesinde uzun yıllar zarfında defalarca Anadolu içlerine girip çıkan Selçuklu askerî birlikleri, 26 Ağustos 1071 tarihinde "Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasını sağlayan" büyük bir zafer kazandılar. Bu zaferle hem Anadolu'nun hem Bizans'ın hem de Batı dünyasının kaderi değişti ve uzun asırlar etkisi görülecek olan yeni gelişmelerin de kapısı aralandı. Her şeyden önce Selçuklu devlet otoritesi, Doğu Anadolu'ya uzanmış olan sınırlarını Bizans'a karşı korudu ve ciddi bir tehlikeyi bertaraf etti. Bizans'ın muharebe öncesinde ele geçirdiği Malazgirt kalesi ve çevresi yeniden Selçuklu egemenliğine sokuldu. Yeri gelmişken burada şu tespiti yapmakta yarar vardır ki Malazgirt Muharebesi *Bizans açısından bir taarruz, Selçuklular açısından bir savunma savaşıdır*. Bizans ordusu kendi başkentinden 1600 km.'den fazla bir mesafe kat ederek Selçuklu ülkesine girmişti ve Malazgirt engelini aştığı takdirde Selçuklu başkenti Rey'e kadar da gitme emelinde idi. Selçuklular ise bu planı Malazgirt'te bozarak vatan müdafaasını başarıyla ifa ettiler.

Selçuklu Devleti, Malazgirt'te sadece kendi yurt topraklarını değil, tekmil İslâm beldelerini ve Abbasi Halifeliği'nin şerefini de korumuş;

İslâmlık adım adım yaklaşan bir çöküşten son anda kurtarılmış, devamında ise İslâm âlemi yeni bir yükseliş dönemine doğru yönlendirilmiştir. Sultan Alp Arslan, kazandığı büyük zaferin müjdesini, gönderdiği fetihnamelerle İslâm ülkelerine bildirmiş, söz konusu müjde Bağdat'taki Abbasi sarayı başta olmak üzere bütün memleketlerde sevinçle karşılanmıştır. Bu manada bahsi geçen zaferle birlikte Selçuklular İslâm dünyasının hâmilliğini de kesin olarak üslenmişlerdir. Selçuklu-Abbasi Halifeliği ilişkilerindeki yumuşamanın meyveleri ve işbirliğinin faydaları bu zaferle daha parlak bir şekilde görülmüştür. Halifelik müessesesi bir kez daha şahit olmuştur ki, Selçuklu siyasi gücü ve askerî otoritesi olmazsa Halifeliğin de yaşama şansı yoktur. Bu manada Halifenin Selçukluların Malazgirt'te zafer kazanması için bütün İslâm beldelerinde halkı duaya ve yakarışa davet etmesi boşuna bir çaba değildi ve dinî bir kaygıdan ziyade Halifelik açısından siyasi amaçlara da hizmet gayesi taşımakta idi. Kaldı ki Malazgirt Muharebesi, bazı İslâm tarihçileri tarafından Hz. Ömer zamanında Bizans ve Sasanilere karşı kazanılmış büyük savaşlara eş tutulmuş, hatta sonuçları ve İslâm egemenliğinin pekişmesine katkı noktasında bu zaferlerin önüne geçirilmiştir (Sevim, 1993: 229). Sonuç olarak mevzubahis zafer sonrasında İslâm medeniyeti, Türklerle destekli olarak yeni bir yükseliş ivmesi kazanmıştır.

Malazgirt Zaferi'nde Türk savaş teknolojisinin, tarihî birikiminin ve ordu komuta kudretinin gücü bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bir önceki bölümde de zikredildiği üzere Sultan Alp Arslan'ın hıza, disipline, tedbire, tecrübeye, subay ve askerle bütünleşmeye, Tanrı'ya yüksek imana dayanan liderlik ve kumandanlık vasfı çok açık bir şekilde temayüz etmiş ve bu manada Bizans imparatoruna açık ara fark atmıştır. Burada imparatorun cesaret ve azmini de elbette yabana atmamak gerekir. Buna rağmen zafer birçok siyasi, askerî, psikolojik, lojistik faktörü ve yüksek beceriyi bünyesinde toplamış olan Selçuklu sultanına ve ordusuna gülmüştür.

Malazgirt Muharebesi'nde ilginç bir hadise yaşanmış, tarihte belki de ilk ve son olmak üzere bir Bizans imparatoru bir Türk hükümdarının eline esir düşmüştür. Böyle bir hadise, Roma'nın kadim prestijini derinden sarsan bir gelişme olarak tarihteki yerini almıştır.

1040 tarihinde Tuğrul-Çağrı kardeşlerin Dandanakan Muharebesi sonucunda kazandıkları zafer nasıl ki Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu

sağlamış, *devlet kurduran savaş* tanımıyla anılmış ise Malazgirt Zaferi de bunun devamı niteliğinde olarak Selçuklulara *yurt kurduran / vatan tutturana savaş* olarak tarihe geçmiştir (Köymen, 1989: 376). Bu manada Malazgirt Zaferi, Selçuklu akıncılarının ve fetih ordularının önünde Anadolu'nun savunmasız kalan kapılarını ardına kadar açmıştır. Şu anlamda ki Bizans imparatorunun devletin bütün bütçesini ve her türlü imkânını seferber ederek, büyük masraflar yaparak tesis ettiği dev ordu toptan yok olmuş, daha doğrusu dağılıp gitmiş, iş göremez duruma düşmüştür. Sonraki imparatorlar da kısa vadede bir daha Bizans ordusunun belini doğrultamamışlardır. Dolayısıyla zaferi takip eden üç – beş yıl zarfında Selçuklu akıncı birlikleri, Anadolu içlerinde hızla ilerleyerek kısa müddet sonra Adalar Denizi'ne ve İstanbul önlerine ulaşmışlardır. Neticede on yıl içerisinde Anadolu topraklarının büyük kısmı Selçuklu egemenliği altına girmiştir. Aşağıda da temas edileceği üzere Selçuklu akıncıları ve onları takip eden Türkmen (Oğuz) boyları, Malazgirt Zaferi öncesinden farklı olarak bu defa Anadolu'da istila amacından ziyade, ele geçirdikleri beldeleri kalıcı bir vatan parçası olarak telakki edip yerleşme niyeti taşımışlar, bunda da muvaffak olmuşlardır. Zafer sonrasında Anadolu'nun dört bir köşesinde mamur Türk kent ve kasabaları, Türk obalarının yerleşerek ihya ettikleri yeni köyler veya yazlaklar (yaylaklar) – kışlaklar tesis olunmuştur. Böylece Anadolu'da medeni bir toplum inşasıyla birlikte bağımsız devletler de kuran Türkler, Batı ile tesis ettikleri münasebetler ile de dünya siyasetinde, iktisadiyatında, bilim ve teknoloji sahalarında kendilerine yer bulmuşlardır.

Bununla birlikte Malazgirt Zaferi'nin Türklerce elde edilmesi, elbette ki Bizans'ın durumunu eskiden beri yakından takip eden Batı Hıristiyanlık dünyası tarafından da hayretle ve endişe ile takip edilmiştir. Latin – Katolik dünyasının öncü hükümdarları ve din adamları, Bizans'ın beş – on yıl içinde neredeyse Anadolu'nun tamamını kaybetmesi ve yok olma sürecine girmesi karşısında, dinî ve siyasi manada kendileriyle akraba sayılan bu devleti istemeyerek de olsa kurtarma derdine düşmüşlerdir. Bu ve bundan farklı başka gayeler ile Batının Doğu İslâm dünyası üzerine başlattığı Haçlı Seferleri, yaklaşık iki asırlık müddetçe etki ve sonuçları bakımından sadece Türkleri değil bütün Müslümanları, Bizans'ı ve bizzat Batının kendisini derin tesir altında bırakmıştır. Diğer bir ifade ile Doğu – Batı etkileşimin yeni bir safhaya girişi ve uzun soluklu bir ilişkiler yumağının oluşması, Malazgirt

Muharebesi'nde Türklerin parlak bir zafere imza atması sonrası mümkün olmuştur.

Sonuç olarak Malazgirt Zaferi'nin Türk ve Selçuklu tarihinde ve dahi Anadolu'da Türk egemenliğinin tesisi bağlamında özel bir yeri olup, Türk zaferler tarihinde mühim bir halkayı teşkil etmiştir. 1071 tarihine kadar Selçuklular, yaklaşık yarım asırlık bir zaman diliminde öncelikli olarak Doğu ve Güney Doğu Anadolu topraklarından başlamak üzere akınlarını tedrici olarak Orta Anadolu'ya ulaştırmışlar, buna rağmen kalıcı bir fetih ve kesin egemenlik tesis edememişlerdi. Ancak Malazgirt Zaferi her şeyi değiştirmiş, bütün dengeleri alt üst olan Bizans hudutları Türk akınları ile delik deşik olmuştur. Malazgirt'te alınan ağır yenilgiye rağmen yeni Bizans imparatorunun bir türlü barışa yanaşmaması da Türklerin Anadolu'yu fetih organizasyonunu devam ettirmelerine meşruiyet kazandırmıştır. Dolayısıyla zikredilen zafer sonrasında Anadolu'nun fethi ve bu coğrafyada Türk egemenliğinin kurulması yolunda büyük mesafelerin alınacağı bir safhaya girilmiştir. Söz konusu bu merhalenin tabiri caizse “başlangıç düdüğü”nü, söylediği sözlerle ve verdiği emirle Sultan Alp Arslan çalmıştır. Selçuklu sultanı, Malazgirt Zaferi sonrası Bizans'la bir barış anlaşması imzalamak mümkün olmayınca, daha doğrusu yeni imparatorun barışa yanaşmaması yüzünden kumandanlarına şu emri vermişti: *Bundan sonra aslan yavruları gibi olunuz, bütün memleketleri kartal yavruları gibi süratle kat edin, Hıristiyanları (Bizans ordu birliklerini) gece gündüz durmadan kılıçtan geçirin ve Romalılara (Bizans devlet yönetimine) karşı asla merhamet göstermeyin* (Urfalı Mateos, 2000: 144).

İşte bu tarihî hitap ve katî direktif, Selçuklu Türkleri eliyle Anadolu'da yeni bir Türk devletinin, hatta birbiriyle bağlantılı ya da bağımsız Türk beyliklerinin doğuşunu haber veren bir manifesto oldu. Sultan Alp Arslan'ın halefi Sultan Melikşah döneminde ise söz konusu söylemin tatbik aşamasına geçildi. Şöyle ki Alp Arslan'ın 1072 yılı sonlarında beklenmeyen ölümünün akabinde, daha önceden birkaç defa veliaht ilan edilen genç yaştaki oğlu Melikşah tahta çıkarıldı. Bu hükümdar zamanında Anadolu'nun fethi ve bu coğrafyada Türk iskânı ile egemenliğinin tesisinde bambaşka bir sayfa açıldı. Daha Melikşah'ın ilk yıllarında Selçuklu hanedan azalarından Kutalmışoğlu Süleymanşah ile kardeşleri, dikkatlerini Anadolu'ya çevirerek bu coğrafyada Bizans aleyhine topraklar elde ettiler. Aynı zaman diliminde

ise Selçukluların diğer büyük emîrlerinden Tutak ve Artuk Bey, Melikşah'ın emriyle Anadolu'ya geçerek Orta Anadolu'da Kızılırmak'ın batısında karşılıklarına çıkan Bizans kuvvetlerini arka arkaya yenilgiye uğrattılar. İmparator VII. Mikhail, buna mukabil hareket olarak komutanlarından Ioannes Dukas ile Nikephoros Botanites'i Anadolu'ya gönderdiyse de, bu ikisinden Ioannes Dukas, Ursel adlı asi bir Bizanslı komutana esir düşmekten kurtulamadı (1073). Diğer komutan Nikephoros Botanites ise bu durum karşısında o sıralarda İzmit taraflarında Bizans'tan toprak fethetmekle meşgul Artuk Bey'den yardım istedi. Ursel ise serbest kalarak dönemin diğer güçlü Türk beyi Tutak'a sığındı. Bu tarihlerden itibaren imparatorlar, Türk desteği temin ederek ayakta kalma politikasına muhtaç oldular. Bu gelişmeler, Kutalmışoğlu Süleymanşah'a Batı Anadolu'da tutunma, yerleşme ve Bizans'ın dâhili ve harici siyasetinde belirleyici rol alma şansı tanıdı (Raşîd al-Dîn, 1999: 33,38; Irak ve Horasan Selçukluları, 1999: 76-78; Bryennios, 2008: 95-97,100-103; Abû'l-Farac, 1999: 330,332; Mîrhând, 2015: 121; Sevim, 1991: 414-415).

İlerleyen yıllarda Anadolu'da Türk emîr ve kumandanlarının tertip ettikleri yeni fetihler vasıtasıyla geniş toprak parçaları Bizans'ın elinden alındı. Doğu Anadolu topraklarında bu devletin hiçbir ağırlığı kalmadı ve Malazgirt Muharebesi'ne de katıldığı anlaşılan Saltuk Bey, Sultan Alp Arslan öldükten sonra Sultan Melikşah tarafından bölgenin fethine memur edildi. Devlet iradesinin fethedilen yerlerin onu fetheden kumandana yurt olarak verileceği vaadi çerçevesinde Erzurum havalisinde (Pasinler, Tortum, Oltu, Tercan, İspir ve Bayburt) bu bey idaresinde ilk Anadolu Türkmen beyliklerinden biri olarak *Saltuklu Beyliği* doğdu. 1072'lerde Kapar isimli bir Türk emîri de Doğu Anadolu'da Murat Suyu havzasında askerî faaliyetlerini arttırdı. Dönemin diğer bir Selçuklu emîri Mengüçük Gazi ise Erzincan, Kemâh, Divriği ve Köğonya / Şarkikarahisar dolaylarını birkaç yıl içinde kontrol altına almak suretiyle buralarda kendi beyliğini (Mengüçüklüler) tesis etti. Anadolu Türk fetihler tarihinde mümtaz bir yere sahip olan ve destanlaşan hayatı sonraki nesillerce çok iyi bilinen *Dânişmend Gazi* lâkaplı Gümüştegin Ahmed ise Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu fetihlerine iştirak ederek Malatya, Kayseri, Develi, Zamantı, Sivas, Tokat, Niksar, Çorum ve Amasya yörelerinde *Dânişmendli Beyliği*'nin temellerini attı. Bu günkü Batı Karadeniz bölgesinde kendi başına askerî faaliyetlere girişen Selçuklu

komutanı Emîr Kara Tegin de 1080’li yıllarda Çankırı, Kastamonu ve Sinop’u fethetti.

Sultan Melikşah’ın komutanlarından Gümüştigin Candar da Diyarbakır, Urfa ve Nizip yörelerinde fetihlerde bulunurken (1077), Malazgirt Muharebesi’nde rol almış olan Dilmaçoğlu Mehmed Bey ise Selçuklu hizmetinde Güneydoğu Anadolu’da bazı toprakları eline geçirdi. Nitekim bu beyin oğullarından Doğan Arslan (Togan Arslan), XII. yüzyıl başlarında Bitlis ve Erzen yörelerini Selçuklulara tâbi olarak yönetti, neticede bölgede *Dilmaçoğulları Beyliği* doğdu. Sözü edilen yıllar zarfında Sultan Melikşah’tan izin alan bazı Türk beyleri doğuda Kars, Oltu, Artvin ve Şavşat’tan Trabzon’a kadar uzanan yörelerde Büyük Selçuklu Devleti adına fetihler icra ettiler. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise istikrarsızlığa son vermek isteyen Sultan Melikşah, verdiği gerekli talimatlarla söz konusu bölgeyi (bugünkü Diyarbakır, Silvan, Cizre, Mardin, Hasankeyf, Siirt, Erzen, Bitlis, Ahlat vb.) doğrudan Selçuklu hudutları içerisine aldirdı (1085). Sefer esnasında Selçuklu beyleri (Artuk Bey, Çubuk Bey, Dilmaçoğlu Mehmed Bey, Gevherâyin, Altuntak, Humartaş, Çökürmüş, Ayaz vd.) fetihde etkin rol alarak bölgede Selçuklu devlet otoritesinin tesisine ve konar-göçer Türk kitlelerinin iskân sürecinin yürütülmesine katkı sundular. Bu gelişmeler ise gelecekte bölgede *İnaloğulları* (Diyarbakır), *Çubukoğulları* (Harput) ve *Artuklu* (Mardin, Diyarbakır vb.) beyliklerinin kurulmasına zemin hazırladı.

Çeşitli siyasi nedenlerden dolayı 1074 yılı civarında kardeşleri ile birlikte Kuzey Suriye’den Anadolu’ya geçerek Marmara Denizi sahillerine kadar ilerleyen ve Bizans’ın imparator adayları arasında işine gelen tarafı desteklemek suretiyle İznik ve havalisine egemen olan Kutalmışoğlu Süleymanşah (1075-1086), bu şehir merkezli olarak Türkiye Selçukluları Devleti (1075-1308)’ni inşa etti. Adı geçen sultan ile o günlerde Bizans tahtına yeni çıkmış olan Aleksios Komnenos (1081-1118) arasında imza olunan Drakon Çayı Antlaşması’na göre, iki devlet arasında İzmit-İstanbul arasındaki Drakon Çayı sınır oluşturdu. Böylece Süleymanşah, kısa zaman içinde Batı Anadolu’nun en güçlü devletini tesis etti ve Marmara Denizi kıyılarına kadar Anadolu’ya hâkim oldu. Süleymanşah, 1082-1083 yıllarında Çukurova’ya bir sefer düzenleyerek Tarsus, Adana, Anazarba, Misis gibi şehir ve kaleleri hızla eline geçirdi. Malatya’yı da vergiye bağladıktan sonra müstakil bir sefer düzenleyerek Antakya’yı fethetti (Aralık 1084-Ocak 1085).

Ancak Kuzey Suriye'de Halep'i kuşatması onu Sultan Melikşah'ın kardeşi ve Suriye-Filistin Selçuklu meliki olan Tutuş'la karşı karşıya getirdi. Yapılan muharebede (5 Haziran 1086) Süleymanşah hayatını kaybetti (Sevim, 2010: 103-105) Bu durum *Türkiye Tarihi* açısından büyük bir kayıp olmakla birlikte, Anadolu'da kökü sağlam şekilde atılmış bulunan Selçuklu Devleti yoluna devam etti. Bu manada Malazgirt Zaferi'nin Anadolu'da tecelli etmiş en önemli sonucu diyebileceğimiz *Türkiye Selçukluları Devleti*, Anadolu'nun Türk vatanı haline dönüşümünde ve içte-dışta her türlü tehdide karşı savunma mekanizmaları geliştirmede etkin bir pozisyon üstlendi. Süleymanşah ve halefleri, hizmete alınan kalabalık Türk topluluklarına yerleşecek yurtlar göstererek, milli bir devlet politikası da izlediler.

Türkiye Selçukluları dışında denizci Türk beyi Çaka'nın İzmir'de kurduğu beylik, Anadolu'da Türk siyasi haritasının ve iskân hadisesinin batı cephesini ortaya koydu. Çaka Bey, 1081 yılından itibaren kendi kurmuş olduğu milli Türk donanmasıyla Bizans'a meydan okuyup, İznik'te Süleymanşah'a vekâlet eden Ebu'l-Kasım'la ve Balkanlarda Bizans hudutlarına dayanmış başka bir Türk kavmi olan Peçeneklerle ittifak kurarak, Bizans'ı aynı anda üç Türk siyasi gücü vasıtasıyla kısıp almış oldu. Elbette ki İmparator I. Aleksios, Türk müttefikleri birbirine kırdırarak bu nazik durumdan kurtulmayı başardı. Diğer yandan Anadolu'da Türk egemenliğinin inşasında yeni bir lider olarak Kılıç Arslan temayüz etti. Babası Süleymanşah'ın Halep önlerinde ölümünden sonra bir müddet Büyük Selçuklu başkenti İsfahan'da Sultan Melikşah'ın nezaretinde göz hapsinde tutulan Kılıç Arslan, adı geçen sultanın ölümü üzerine İznik'e gelip Selçuklu tahtına çıktı (1093). Sultan I. Kılıç Arslan, yukarıda bahsi geçen Çaka Bey'in aradan çekilmesiyle denizlerde ve Batı Anadolu sahillerinde oluşan boşluğu bir anda dolduramadı. Bu hükümdarın egemenliğinin ilk yıllarında Batı Anadolu Türk tarihinde bazı politik hatalar ve talihsizler yaşandı. Bizans imparatorunun ince ve kurnaz siyaseti sayesinde önce Peçenekler ve ardından Çaka Bey ile Tanrıvermiş Bey yok edilince, üç noktadan kapana sıkışan Bizans, Türk pençesinden kurtulmuş oldu. I. Kılıç Arslan ise Bizans'ın ve çok yakın bir gelecekte Anadolu'ya ayak basacak Haçlı dünyasının karşısında yalnız duruma düştü. Selçuklular, başkentleri İznik'i bile Bizans'a kaptırmaktan kurtulamadılar (Yakupoğlu, 2021: 87-109). Buna ek olarak Kılıç Arslan, Anadolu'nun doğusuna Malatya yörelerine yaptığı seferler ile

de o coğrafyadaki ve güneyindeki siyasi güçleri tedirgin etti. Neticede 1107 yılında Kuzey Suriye’de Büyük Selçukluların Musul valisi Emîr Çavlı ile giriştiği muharebede hayatını kaybetti (İbnü’l-Kalânîsî, 1908: 157; Süryanî Patrik Mihail, 1944: 52,53; İbnü’l-Esîr, 2016: 525; Demirkent, 1996: 15-60). Bütün bunlara rağmen I. Kılıç Arslan, *Haçlılara karşı efsane bir kahraman, İslâm’ın ve Türklüğün şerefini kurtaran bir gazi, Anadolu iç bölgelerinde Türk siyasi birliğini sağlama yolunda büyük mesafeler kat eden dirayetli bir Türk hükümdarı* olarak kayıtlara geçmeyi başardı.

Görülmektedir ki Malazgirt Zaferi, Anadolu’nun kapılarını gerçekten Türklere açmış, Bizans’ın savunma imkânlarını ortadan kaldırmış, söz konusu coğrafyanın fethine ve Türkleşmesine ortam hazırlamıştır. Eğer Selçuklular bu şekilde bir zafer elde edememiş olsalardı, pek tabiidir ki Türkler açısından Anadolu’nun fethi diye de bir şey olmayacak, Bizans ve Selçuklu güçleri muhtemelen Doğu Anadolu’da belirlenecek bir sınır hattı boyunca sürtüşmeye devam edip duracaklardı. İşte bu nedenle Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu’da yeni bir Türk vatanının inşasından bahsetmek mümkün olabiliyor. Anadolu’da XI. yüzyıl son çeyreği içinde tesis olunan devlet ve beylikler, neticede tam olarak doğrudan bu eyleme hizmet etmiş denilebilir. Bütün bu gelişmeler ve devletleşme tecrübeleri, Malazgirt Zaferi’ni takip eden 25-30 yıl içinde oldu ki, bu da Anadolu’da Türklerin fetih, iskân ve yurt tutma hamlelerini icra etmelerinde söz konusu zaferin rolünü gösterir.

Bu izahatla birlikte burada şunu da göz ardı etmemek gerekiyor ki, eğer Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu coğrafyası üzerine kesif bir biçimde Türk kitleleri göçmese ve pek çok şehir ve kasabada yerli unsura karşı Türk nüfusu nispeten üstünlüğü ele alamamış olsa idi, Malazgirt gibi sonuçları Türklerin lehine olan bir zafer bile tek başına yurt tutma başarısı kazandıramazdı. Diğer bir ifade ile Malazgirt Zaferi, Türkler açısından *Anadolu’nun fetih anahtarı* olarak kabul edilebilirse de, bunun devamı niteliğindeki *iskân ve yurt tutma (vatan edinme)* hadisesi eksik kalacağından, bahsedilen ülkenin bir *Türk Vatanı* haline gelmesi beklenemezdi (Kaymaz, 1993: 260).

O halde Anadolu’da Türk kitleleri nüfus üstünlüğünü nasıl temin etmişlerdir? Buna cevap vererek konumuzun son bölümünü izah edelim.

Yukarıda isimleri zikredilen söz konusu bu devlet ve beyliklerin yaklaşık iki buçuk asır süren siyasi faaliyetleri ve kültürel hamleleri, Anadolu'nun bir Türk yurdu olmasında ve Batı dünyası ile girişilecek olan Türk-Haçlı mücadelelerinde İslâm dünyası için sağlam bir kalkan vazifesi görmüş, birinci derecede tarihî rol icra etmiştir. Selçuklu ülkesinin muhtelif bölgelerinden özellikle de Türkistan, Maverâünnehir, Horasan ve Azerbaycan üzerinden kademeli bir biçimde Anadolu'ya Türk (Türkmen-Oğuz) göçleri vuku bulmuş; daha çok konar-göçer kütlelerden oluşan kalabalık sayıdaki bu nüfus, Anadolu'ya egemen Türk hükümdarları tarafından uygun yerlere iskân edilmiştir. Bu yerleştirme hadisesi, basit bir istila ve yağma hareketiyle değil, Anadolu siyasetinde söz sahibi olmuş Türk devlet adamları ve beylerinin öncülüğünde sistemli ve programlı bir vatan tutma projesiyle yürütülmüştür. Selçuklular, Anadolu'da Bizans gazalarına önem verdikleri için topraklarına yerleştirdikleri nüfus kitleleri de İslâm'ın gaza ve cihat anlayışına göre bu organizasyon içinde hızla yerlerini almışlardır. Uçlarda biriken Türk nüfus, alelade bir ekonomik çıkar ve kuru bir toprak davası için değil, bu ihtiyaçlarını karşıladıktan başka Allah'ın adını yüceltmek, onun cihat emrini yerine getirerek rızasını kazanmak ve devletin kendilerine tahsis ettiği vatan topraklarının sınırlarını korumak gibi dinî-dünyevi sorumluluklar eşliğinde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Bütün bunlar gerçekleşirken elbette ki kendi aralarındaki siyasi rekabeti de bir kenara bırakmamışlardır.

XII. yüzyıl ikinci yarısında Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması sonucu bu devletin yerini doldurmaya çalışan Hârizmşahlar Devleti, hâkim olduğu toprakları Cengiz Han önderliğinde batıya ilerleyen Moğol ordularına karşı koruyamamıştır. Moğol istilası neticesinde savunmasız kalan, yurtlarından çıkarılan Türk boyları ile bölgenin mühim ticaret, ilim ve kültür merkezlerinde yaşayan yerleşik halk can, mal ve namus endişesi dolayısıyla soluğu Horasan ve Azerbaycan topraklarında almıştır. Dahası peşlerinden gelen Moğol birlikleri yüzünden buralarda da duramayan bu kalabalık kitle, Anadolu kapılarına dayanmıştır. Başta Oğuz (Türkmen) boyları olmak üzere *Karluk*, *Çiğil*, *Yağma*, *Kalaç*, *Kanglı*, *Kıpçak*, *Uygur* gibi diğer büyük Türk boylarından da değişik oranlarda bir nüfus bu şekilde Anadolu topraklarına dolmaya başlamıştır. I. Alâaddin Keykubâd'ın ileri görüşlü bir Türk sultanı olarak bunları Moğollara karşı tampon bölgelere yerleştirmesiyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk nüfusu artmıştır. Ancak sonraki Selçuklu

sultanlarının Moğolları durduramamaları yüzünden bahsi geçen bu bölgeler de istilaya uğramış; üzerinde yaşayan yerleşik, yarı yerleşik büyük bir nüfus, kademeli olarak batı topraklarına kaymak durumunda kalmıştır. XIII. yüzyıl ikinci yarısı boyunca devam eden bu göç hareketi sonucu Anadolu'nun Bizans hudutlarında sayısı on binleri bulan Türk nüfusu yığılmış; Selçuklu siyasi otoritesinin bu dev kitleyi kontrol edememesi üzerine başının çaresine bakan Türkmen beyleri, Anadolu'da Beylikler devrinin temellerini atmışlardır. XI. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu'nun doğusundan ortasına kadar *Saltuklular*, *Sökmenliler*, *Mengüçlüklüler*, *Artuklular*, *Dânişmendliler*, *Çobanoğulları* ve *Türkiye Selçukluları* eliyle vuku bulan Türkleşme, bu defa Anadolu'nun batısında *Hamid*, *Germiyan*, *Ladik*, *Menteşe*, *Aydın*, *Saruhan*, *Karasi* ve *Osmanoğulları*, kuzeyinde *Candarogulları*, güneyinde *Dulkadir* ve *Ramazanoğulları* beylikleri vasıtasıyla devam etmiştir.

Türkiye Selçuklularının siyasi, mali, kültürel, dinî bütün birikiminin birer kopyası konumunda olan beylikler, her geçen gün Bizans'tan, Ermenilerden, Haçlılardan yeni topraklar elde ederek Anadolu'nun Türk vatanı olması yolunda büyük hamleler icra etmişlerdir. Türk beyleri, himayelerine aldıkları şehir ve kasabalara yerleşen halkın sosyal ve iktisadi her türlü ihtiyacını karşılamışlar; camiler, medreseler, hamamlar, hanlar, köprüler, çeşmeler, şifahaneler, tekkeler, imaretler, türbeler inşasına önem vererek yörelerini kalkındırmışlardır. Kurdukları vakıflarla bu tesislerin uzun süre ayakta kalmasını sağlayan bu beyler, ülkelerine giriş yapan ilim adamlarını himaye ederek, bunların kendileri adına eserler kaleme almalarını sağlamışlardır.

Diğer yandan bu beyler, memleketlerine yerleşmek için toprak aramaya gelen Türkmenlere, yerli halkın terk ettiği köyleri yaylak ve kışlaklarıyla birlikte tahsis etmişlerdir. Yerleşmek istemeyen konar-göçer Türk nüfus ise geleneksel yaşam biçimini uzun yıllar devam ettirme imkânı bulmuştur. Bu süreç zarfında, tasarruf ettiği köylere, kasabalara, yaylalara, dağlara, ırmaklara, ovalara kısacası memleketin dört bir köşesine kendi dillerinde adlar veren Türk insanı, Türkistan'dan sonra Anadolu'da Türkçenin ve Türk kültürünün sağlam biçimde egemen olduğu yeni bir vatanın yükselişine hizmet etmiştir. Anadolu'da *Kayı*, *Kınık*, *Afşar*, *Bayat*, *Bayındır*, *Çepni*, *Çavuldur*, *Döğer*, *Karaevli*, *Yazır*, *Üreğir*, *İğdir*, *Büğdüz*, *Dodurga* gibi Oğuz boy adları ile *Karluk*, *Çiğil*, *Yağma*, *Kanlı* (*Kanlı*),

Kalaç, Horzum (Harzem) gibi diğer büyük boy isimlerinden müteşekkil Türkçe yer adları, bahis konusu bu vatanın coğrafya üzerindeki tapuları gibidir. İlave olarak bu boyların alt kolları olan oymak, aşiret, cemaat (topluluk) adları ile bunları idare eden aile reislerinin ad ve lakapları (Alpı, Alpağut, Sevindikli, Saltuklu, Ağaçeri, Hüseyinli, Köpekli, Sarular, Karacalar, Bozcalu, Ahmedlü vb.) da çok sayıda yer ve mevkie isim olmuştur. Anadolu'da tekke ve zaviyelerin inşa edildiği yerlerin de zamanla bu yapıların veya kurucularının adlarıyla anılmasıyla, söz konusu Türk iskân birimlerinin sayısı bir hayli kabarık hale gelmiştir. Osmanlı Devleti zamanında hazırlanmış tapu-tahrir defterleri, vakıf kayıtları ve vakfiyeler gibi resmî evrak, Türklerin Anadolu'yu kendilerine özgü yer adlarıyla tapuladıklarını gösteren binlerce örnekle doludur.

Her şeye rağmen göç etmeyip, bulunduğu yerde yaşamaya devam eden yerli Hıristiyan halkın haklarını da garanti altına alan Türk beyleri, hâkim halk dilinin Türkçe, dininin İslâm olduğu yeni Türk vatanının inşasını büyük oranda tamamlamışlardır. Yurt tutma sürecinin bu olgunlaşma devresi, Türklerin doğudan getirerek kendi din ve dünya görüşlerine göre biçim verdikleri dinî-tasavvufî akımlarla da desteklenmiştir. *Yesevîlik, Bektaşilik, Mevlevîlik, Nakşîlik, Kâdirîlik, Rûfâîlik* gibi tarikatlar ile Türkmen babalarının ve diğer bazı zümrelerin temsil ettiği dinî gelenekler, bu şekilde Türk-İslâm kültürünün Anadolu'daki tasavvufî yansımaları olmuştur. Doğu Anadolu ve özellikle de Orta Anadolu'da mesleğini devam ettirme şansı kalmayan ve ölüm korkusu yaşayan Ahi birlikleri, zanaat ve ticaret erbabının da hatırı sayılır bir kesimi zaman içerisinde Batı Anadolu'nun yükselen değeri olan yeni beyliklerin topraklarına iltica etmişlerdir. Bunların el üstünde tutularak devlet mercileri tarafından desteklenmesiyle, Beylikler sahasında Türk esnafı ve Ahilik müessesesi ikinci bir altın devir yaşamaya başlamıştır. Söz konusu zaman diliminde cereyan eden bu büyük nüfus hareketi ile bunun sonucunda ortaya çıkan Türk kültür hamlesinin, Malazgirt'ten itibaren temelleri yükselen vatan inşasının ve Türk devlet örgütlenmesinin hangi şartlarda vuku bulduğunu izah eden zengin bilgiler, dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında mevcuttur (Yakupoğlu, 2020a: 349-351).

Sonuç

XI. yüzyıl ortalarından itibaren Büyük Selçuklu Devleti hükümdarları Tuğrul Bey ve Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi gayesiyle planlı ve uzun vadeye yayılmış politikalar tatbik edilmiştir. İlgili bu dönem boyunca Pasinler Zaferi, Ani ve Malazgirt gibi kalelerin fethi ile Anadolu ilerine etkili ve Bizans'ı yıpratıcı akınlar tertip etme başarılarını elde eden Selçuklular, bu sayede Bizans'ın mukavemet gücünün kırılmasını sağlamışlardır. Selçuklu devlet otoritesinin sevk ve idaresi altında Anadolu akın ve fetihlerine katılan *Afşin, Ahmedşah, Gümüştegin, Han oğlu Harun, Horasan Sâlârı, Duduoğlu, Sabuk / Sunduk, Artuk, Tutak, Mengck, Dânişmend, Dilmaçoğlu Mehmed, Süleymanşah, Mansur, aka ve Kara Tegin* gibi Türk beylerinin önderliğinde tertip edilen gaza, keşif, yıpratma ve yurt bulma akınları, bu mukavemetin kırılışını kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda, Anadolu coğrafyası üzerinde Selçuklular ile Bizans arasında son defa kozlar paylaşılmış, nihayetinde 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Muharebesi ile iki gten biri yani Bizans tarafı saf dıőı kalmıştır. Sultan Alp Arslan idaresindeki Büyük Selçuklu ordusunun kazanmış olduğu söz konusu Malazgirt Zaferi'nden hemen sonra başlamak üzere Anadolu'da bağımsız Türk beylikleri / devletleri kurulmuştur. Adı geçen coğrafyada Türklerin bu devletleşme süreci, Büyük Selçuklu devlet otoritesinin çoğu zaman bilgisi, izni ya da göz yumması dhilinde devam etmiştir.

XI. yüzyıl son çeyreğinde Anadolu'da Türk egemenliğinin tesisi ve Türk iskân hadisesi, basit bir istila ve yağma hareketiyle değil, Anadolu siyasetinde söz sahibi olmuş yukarıda zikri geçen Türk devlet ve beyliklerinin öncülüğünde sistemli ve programlı bir yurt tutma projesi sayesinde başarıya ulaşmıştır. Bu manada Sultan Alp Arslan ve ordusunun kahramanlık ve fedakrlık ürünü olan Malazgirt Zaferi'nin etkin rolü kadar, Sultan Melikşah döneminde Anadolu zerine uygulanan fetih ve iskân politikası da aynı lde önem içermektedir. Nitekim Melikşah dönemi fetihleri, Anadolu'nun doğusundan batısına uzanan geniş bir hat üzerinde sonuçları ve uzun vadeli etkileri bakımından müthiő ve o lde hızlı ve planlı bir Selçuklu yapılanmasını ortaya çıkarmıştır. Başta Türkiye Selçukluları olmak üzere Anadolu'daki söz konusu Türk devlet ve beylikleri, belki de hiç farkında olmadan Anadolu'yla birlikte Batı Türklük leminin, Bizans'ın ve Avrupa Hıristiyan dünyasının da kaderini belirleyecek aksiyoner bir çağın kapılarını

açmışlardır. Daha önceki asırlarda rakiplerine karşı aldığı ağır yenilgiler sonrası her seferinde kendisini toplamayı başararak eski gücüne kavuşmuş olan Bizans, bu zaferle derinden sarsılmıştır. Bu yenilgi ve sonrasındaki çözülme Bizans başkentinde öylesine büyük bir panik ve çaresizlik yaratmıştır ki, altı asır boyunca bir türlü anlaşılamadığı ve her geçen gün aradaki nefret tohumlarının arttığı Latin / Katolik dünyasından bile yardım medet ummuştur. Nitekim çok geçmeden Haçlı Seferleri adı altında Hıristiyanlık dünyası Türkler üzerine harekete geçmiştir. Bunun neticesinde Türklüğün Anadolu'daki egemenlik inşası bir müddet kesintiye uğramıştır.

Her şeye rağmen, Anadolu'da yükselişi engellenemeyen Selçuklu binasında yer yer oluşan çatlaklar hızla onarılmış, Türk nüfusunun Anadolu'yu yurt tutma eyleminin devamı getirilmiş, adı geçen coğrafyada XII. yüzyılda yeni Türk liderlerinin ortaya çıkması ve bunların akılcı politikalar geliştirmeleri sayesinde yavaşlayan çark tekrar dönmeye başlamıştır.

Sonuç olarak Malazgirt Zaferi, Anadolu'nun kaderini ve yeni sahibini belirlemiş, İslâm âleminin yüzünü güldürmüş, İslâm medeniyetine yeniden can vermiştir. Bu nedenlerle Haçlılar Anadolu'ya ayak bastığında, Anadolu ve daha da doğusu Bizans'ın veya başkalarının elinde değil, toptan Türklerin egemenliğinde idi. XII. yüzyıl başlarından itibaren Batılı güçler, yazarlar ve seyyahlar notlarında Türklerin elindeki Anadolu için artık *Türkiye* tabirini kullanır hale gelmişlerdir. Kısacası Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'da kadim Türk devletleşme geleneği meyvelerini vermiş, topyekûn yeni bir vatan inşası başlamış, yükselen yurt parçasının adına ise *Türkiye* denilmiştir.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) Tarihi (1999). I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, 3. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Ahmed b. Mahmud (2011). *Selçuknâme*. Haz. Erdoğan Merçil, 1. Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Attelaiates, Mikhael (2008). *Tarih*. Çev. Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Azîmî Tarihi (2006). *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1039)*. Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Bryennios, Nikephoros (2008). *Tarihin Özü*. Çev. B. Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Cahen, Claude (1972). “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”. Çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII: 77-100.

----- (1992). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*. Çev. Yaşar Yücel ve Bahaeddin Yediyıldız, Ankara: TTK Yayınları.

Demirkent, Işın (1996). *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*. Ankara: TTK Yayınları.

el-Hüseynî (1999). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*. Çev. Necati Lügal, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi (1999). Çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

İbn al-'Adîm (1976). *Bugyat at-Talab fî Târîh-i Halab (Selçuklularla İlgili Haltercümeleri)*. Yay. Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları.

İbnü'l-Esîr (2016). *el-Kâmil fi't-Tarih (İslam Tarihi)*. VIII, Çev. A. Ağırakça, Beşir Ersoy vd. 2. Baskı, İstanbul: Ocak Yayınları.

İbnü'l-Kalânîsî (1908). *Zeylu Târîhi Dımaşk (Târîhu Ebî Ya'lâ Hamza İbn el-Kalânîsî)*. Nşr. Henry Frederick Amedroz, Beyrut.

İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı-Metinler ve Çeviriler (1988). Haz. Faruk Sümer ve Ali Sevim, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Kafesoğlu, İbrahim (1953). “Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti”. *Fuad Köprülü Armağanı*, Ankara: DTCF. Yayınları: 259-274.

Kaya, Abdullah (2014). “Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme”. *Ekev Akademi Dergisi*, 18/59 (Bahar): 211-232.

Kaymaz, Nejat (1993). "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair". *Malazgirt Armağanı*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları: 259-268.

Köymen, M. Altay (1970). *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilatı*. Ankara: Ankara Üniv. Basımevi.

----- (1989). "Malazgirt Meydan Muharebesinin Diğer Meydan Muharebeleri Arasındaki Yeri ve Önemi", *Belleten*, LIII/206: 375-379.

Mîrhând (2015). *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. Çev. Erkan Göksu, Ankara: TTK Yayınları.

Özgüdenli, Osman Gazi (2012). "Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)". *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları: 57-80.

Raşîd al-Dîn Fazlallah (1999). *Câmi' al-Tavârih*. C.II, Cüz 5, Yay. Ahmed Ateş, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

er-Râvendî (1999). *Râhatu's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. C.I. Çev. A. Ateş, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Sevim, Ali (1990). *Ünlü Selçuklu Komutanları*. Ankara: TTK Yayınları.

----- (1991). "Artuk b. Eksük". *TDV. İA*. C.3: 414-415.

----- (1993). "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları". *Malazgirt Armağanı*, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları: 219-229.

----- (2003). "Malazgirt Muharebesi". *TDV. İA*. C.27: 481-483.

----- (2010). "Süleymanşah I". *TDV. İA*. C.38: 103-105.

----- (2014). *Anadolu'nun Fethi-Selçuklular Dönemi*. 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Sıbt İbnü'l-Cevzî (1968). *Mir'âtü'z-Zeman fî Tarihi'l-Âyan*. Yay. Ali Sevim, Ankara: TTK Yayınları.

Sümer, Faruk (1988). "Afşin". *TDV. İA*. C.1: 440-441.

----- (2012). “Tuğrul Bey”. *TDV. İA. C.41: 344-346.*

Süryanî Patrik Mihail'in Vakainamesi, İkinci Kısım (1042-1195) (1944). Çev. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış Notlar, TDV. İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi.

Turan, Osman (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Turan, Refik (2012a). “Türklerin Anadolu’ya Akınları ve Malazgirt Zaferi’nden Önce Anadolu’da Türk Varlığı”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları: 87-113.

----- (2012b). “Malazgirt’te Bir Medeniyet Savaşı ve Türkiye Devleti’nin Doğuşu”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, 1. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları: 127-133.

Tülücü, Süleyman (1986). “Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”. *ATÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 7: 291-334.*

Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162). (2000). Çev. Hrant Andreasyan, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Yakupoğlu, Cevdet (2020a). “Anadolu’ya Yapılan İlk Akınlar, Selçuklu Fetihleri ve Oğuz Göçleri”. *İlk Türk – İslam Devletleri Tarihi*, Ed. H. İbrahim Gökbörü, 1. Basım, Ankara: Nobel Yayınları: 340-351.

----- (2020b). “Malazgirt Savaşı’nın Kazanılmasında Selçuklu Komutanlarının Rolü”. *Tarihten Romana Malazgirt; IV. Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildirileri*, Muş / Malazgirt (19-21 Ağustos 2019), Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları: 83-96.

----- (2021). “Haçlı Seferleri Başlamadan Önce Anadolu’da Türk Egemenliğinin Tesisi”. *Akademik Bakışla Haçlılar-Prof. Dr. Işın Demirkent’in Vefatının 15. Yılı Anısına*, Ed. Birsal Küçüksipahioğlu ve Casim Avcı, İstanbul: Demirkent Eğitim ve Araştırma Vakfı Yayını: 87-109.

Yıldız, H. Dursun (2011). *İslâmiyet ve Türkler*. 4. Baskı, Ankara: İlgî Kültür Sanat Yayınları.

Yinanç, M. Halil (2013). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. I, Haz. R. Yinanç, Ankara: TTK Yayınları.

